

Biyoetik Teriminin Ortaya Çıkışı ve Türkiye'deki Yansımaları*

The Dawn of the Term of Bioethics and Its Reflections in Turkey

Abdullah Yıldızⁱ, Rukiye Kayaⁱⁱ, Serap Şahinoğluⁱⁱⁱ

ⁱUz.Dr., Arş.Gör., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik AD., <https://orcid.org/0000-0001-5135-7200>

ⁱⁱArş. Gör., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Histoloji ve Embriyoloji AD., <https://orcid.org/0000-0002-7412-3228>

ⁱⁱⁱProf. Dr., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik AD., <https://orcid.org/0000-0003-4462-2402>

ÖZ

Biyoetik tarihinin önemli isimleri sayılan Fritz Jahr ve Van Rensselaer Potter biyoetiğin kavramsallaşması, sistemleşmesi ve kurumsallaşmasında etkili rol oynamışlardır. Biyoetik, uygulama alanı ve karşılaştığı ahlaki değer sorunları açısından öncelikli olarak tıp alanındaki sorulara cevap bulmaya çalışmıştır. Kavram, süreç içerisinde tıp etiğini kapsamının ötesinde daha genel bir çerçeveye ulaşma eğilimindedir.

F. Jahr biyoetiği, bütün canlılara karşı sorumluluk ve saygı temelinde tanımlarken; Potter, hayatta kalma bilimi olarak özetlemektedir. Kavramın gelişiminde, biyoetik tarihinde önemli rol oynayan kişilerin akademik altyapıları ile o güne ait bilimsel ve teknolojik ilerlemeler belirleyici olurken aynı zamanda bu süreçte, üzerinde düşünülmemiş ve öngörülmemiş ahlaki problemlerin ortaya çıkması da onun derinleşmesinde rol oynayan başlıca etkenler arasında sayılabilir.

Yaman Örs, biyoetik terimini kavramsal açıdan Türkiye'de tanıtip farklı kullanımlarıyla yaygınlaşmasını sağlamıştır. Örs terimi en dar anlamıyla tıp etiği ile özdeş olan anlamda kullanırken daha geniş bir kapsamda insan ve öteki canlılar ve nesnelere olan ilişkiyi ele alan bir kullanıma da işaret ettiğini görmek mümkündür. Bu çalışmada biyoetik kavramının evrimsel sürecinde rol oynayan etkenler ortaya konulurken onun Türkiye'deki yansımaları ve alanyazındaki izleri tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Biyoetik, Tıp etiği, Biyoetik tarihi, Yaman Örs

ABSTRACT

Fritz Jahr and Van Rensselaer Potter who are notable names in the history of bioethics, have important roles in conceptualization, systematization and institutionalization of bioethics. Bioethics primarily made efforts to answer the questions in the field of medicine in consequences of the concept's application area and the problems encountered. However, in the process of evolution as a concept, it can be stated that bioethics has predisposition towards attaining a more comprehensive frame.

Whereas Jahr defines bioethics on the ground of responsibility and respect towards all living beings, Potter defines it as the science of survival. In this process, there are two prominent issues which are worth emphasizing particularly. Academic background of people who had important role in the history of bioethics and both development of new concepts and coming out of new problems which have never been thought and foreseen before as a result of scientific and technological progression of their times played principal roles in configuration and deepening of bioethics.

Yaman Örs, introduce the term of bioethics in the conceptual framework and provides it to become prevalent with different applications in Turkey. Örs uses the term as medical ethics in the narrowest sense, on the other hand he refers the term to handle the relationship between human and other living beings and things in a broad sense. In this study, while the factors having role in the evolution process of bioethics as a concept are being revealed, reflections of the concept in Turkey and its indications in the literature will be discussed.

Key Words: Bioethics, Medical ethics, History of bioethics, Yaman Örs

*Lokman Hekim Dergisi, 2021; 11 (2): 249-257

DOI: 10.31020/mutfd.901150

e-ISSN: 1309-8004, ISSN 1309-761X

Geliş Tarihi – Received: 23 Mart 2021; Kabul Tarihi - Accepted: 01 Mayıs 2021

İletişim - Correspondence Author: Abdullah Yıldız <dr.abdullahyildiz@hotmail.com>

Giriş

Etik felsefenin en eski ilgi alanlarından birisidir ve İyonya'da özgür düşünürlerle başlayan doğa felsefesi, izonomi, demokrasi düşüncesi ve etik temelli tartışmalar eşliğinde oldukça parlak bir dönem yaşamıştır.¹ Ancak tarihsel olarak etiğe olan ilgide zamanla değişiklikler yaşandığı bilinmektedir. Geçen yüzyılın başlarında mantıksal ampirizmin de etkisiyle etiğin önemli ölçüde arka planda kaldığı belirtilmektedir. Ancak son yarım yüzyılda etiğe olan ilgide yeniden bir artış olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu ilgi artışının ise felsefe alanındaki gelişmelerden çok pratik sorunlara bağlı olarak meslek etikleri olarak değerlendirilen bir düzlemde olduğu değerlendirilmektedir. Bu gelişmelerin temelde doğa ve toplum bilimleri ile uygulamalı alanlar ekseninde olduğunu ifade etmek mümkündür.² Bu bağlamda küresel çaptaki sorunlarla ilgilenecek bir etik kavrayışa duyulan ihtiyaçtan da bahsedildiği görülmektedir.³ Bu çalışmada özellikle son yüzyıldaki gelişmeler içinde ivmelenen bir gelişme süreci içinde ortaya çıkmış olan biyoetik terimi ve Türkiye'deki görünümüne ilişkin bir çerçeve sunulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda özellikle terimin gelişiminde önemli etkisi olan iki öncü ismin katkılarına değinildikten sonra Türkiye bağlamı ele alınmıştır.

Kuşkusuz felsefenin bir altalanı olan etiğin ve onun uygulamalı pratik alanı olan tıp etiğinin tarihi oldukça eskiye dayanır. Biyoetik ise görece daha yeni bir kavram olarak çağdaş bir uğraş alanı olarak algılanmaktadır. Bu bağlamda tıp ve biyoloji başta olmak üzere çevre ve ekoloji gibi alanlardaki gelişmelerin bir ürünü olarak değerlendirilmektedir. Genel kabul, alanın özellikle 1950 ve 1960'lardan itibaren geliştiği yönündedir.⁴ Dolayısıyla terimin ortaya çıkışı ve gelişimi de bu süreçle yakından ilişkilidir. Terimin ortaya çıkışı ve anlam kazanma süreçlerinde belli isimlerin önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Bunların başında Amerikalı bir biyokimyacı olan Van Rensselaer Potter (1911-2001) gelmektedir. Potter özellikle biyoloji ve değerlerin birlikteliğinin insanın geleceği açısından önemine vurgu yapmış ve bu vurgusu özellikle tıp ve sağlık bilimleri alanında önemli ölçüde kabul görmüştür. Bu kabulden hareketle biyoetik ile sağlık alanı arasında ayrılmaz bir ilişki kurulmuştur.⁵

Ancak terimin ilk kullanımının daha erken bir dönemle ilişkili olduğu, bu açıdan da Fritz Jahr isminin dikkat çekici bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda alanyazında uzunca bir süre Jahr ve biyoetik alanına olan katkıları gözden kaçmışken, özellikle son dönemlerde onun biyoetik alanına katkıları konusundaki görünürlüğünün belirginleşmesinden söz edilebilir.

Biyoetik Kavramının Öncüleri: Fritz Jahr ve Van Ransselaer Potter

Jahr ve Potter'e odaklanıldığında, yaşadıkları dönemdeki bilimsel gelişme ve değişimin bir yandan yeni değer sorunlarını gündeme taşırken, beraberinde yeni kavramları da yaratması hiç şaşırtıcı değildir. Bilimsel ve teknolojik yeniliklerin hızla ilerlemesine eşlik eden özellikle ABD ve Almanya gibi geçen yüzyıla damgasını vuran ülkelerdeki siyasi koşullar, teknolojik ve bilimsel yeniliklerin herhangi bir kısıtlama olmaksızın sınırsızca kullanımı, insanın da içinde olduğu tüm canlılar üzerindeki araştırma ve uygulamaların artmasına yol açmıştır. Özellikle hayvan ve bitkiler üzerinde yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen bilimsel bulgular, bu dönemde "canlı kavramı"nın yeniden tanımlanmasının nedenleri arasındadır.

Protestan bir teolog ve eğitimci olan Fritz Jahr (1895-1953), yirminci yüzyıl başlarında bu koşullar altında canlıların haklarını gözetmek, pratik uygulamalara etik boyut kazandırmak kaygısı ile biyoetik terimini kullanarak insan merkezli olmayan, canlı merkezli bir algılayışın gelişmesini ve bunun bir eğitim planı kapsamında bütün alanlara yayılmasının gerekliliğini, ilk defa sistematik olarak ortaya koymaya çalışmıştır. Biyoetik terimi, 1927'de ilk kez Fritz Jahr tarafından kullanılmış olsa da 1970'e kadar bir daha gündeme gelmemiştir.⁶ Kanser biyolojisi üzerine çalışan Van Ransselaer Potter 1962'de, "geleceğe uzanan köprü" tanımını biyoetik terimini ortaya atmadan sekiz yıl önce kullanmıştır. *Bioethics, The Science of Survival* (Biyoetik Hayatta Kalma Bilimi 1970) başlıklı yazısında ise biyoetik kavramının boyutunu genişletmiştir.⁷

Biyetik kavramı mevcut haliyle gelişimi içinde felsefeci ve biliminsanları arasında etkisini sürdürürken, Fritz Jahr'ın 1927'de Almanca olarak *Kosmos* dergisinde *Bio-ethik* başlığı ile yayımladığı makalede “yeni bir disiplin olarak biyetik” kavramını daha önceden kullandığı görülmüştür.^{8,9} Daha sonra kavram derinlemesine ele alındığında, Jahr'ın biyetik konusundaki asıl katkısının, Kant'ın “Koşulsuz Buyruk”undan yola çıkarak oluşturduğu, “Biyetik Buyruklar” olduğu anlaşılmıştır. Jahr 1924-1948 yılları arasında 22 yayınında bağlamsal olarak biyotiğe göndermeler yapmasına rağmen kendi döneminde yeterince tanınmamıştır.⁶ Yayınlarından 70 sene boyunca hiç alıntı yapılmadığı tahmin edilirken, tesadüfen fark edilene kadar bilinmemiştir.¹⁰

Jahr biyetik kavramını, bilimsel ve teknolojik gelişmeler bağlamında insan davranışını tekrar gözden geçirmek üzerine inşa etmiştir. Antroposantrik yaklaşıma zıt olarak, insan aklının ve gelişmiş beyninin canlılar arasında bir gurur sebebi olarak görülmemesini, bunun yerine “fizyosentrik ve biyosentrik” bakış açısını öne sürmüştür. Evrimsel bağlamda da ortaya konmuş olan gelişmiş hayvanlar ile insan arasındaki benzerliğe atıfta bulunarak, hayvanlar üzerindeki deneylere, tıp ve psikolojideki pratik uygulamalar arasındaki bağlantıya dikkat çekmiştir.¹¹

Bu bakış açısına göre doğa hakkında bilgi üretimi, organik yaşamın korunmasının farkındalığı ile birlikte olmalıdır. Jahr bu noktada Kant'ın “İnsan Onuru” kavramından yararlanmıştır. Kant'ın “Koşulsuz Buyruk”unda formüle edilen: “Öyle davran ki davranışın temelindeki ilke, tüm insanlar için geçerli olan evrensel bir ilke ya da yasa olsun”. Jahr bu buyruğu, insandan doğadaki bütün canlılara genişletmiştir. Döneminde bir yenilik olan insan ve hayvan psikolojisi üzerine yapılan araştırma sonuçlarını referans almıştır. Biyopsikoloji alanındaki bu gelişmeler, yaşamın kendi psikolojisi alanının doğmasına, daha ileri aşamada biyotiğin gelişmesine yön vermiştir.¹¹

Kant'ın insan onuru kavramı, Jahr'a göre bütün canlılara uygulanmalıdır. Jahr modern bilim, kişisel yaşantı ile ilişkili sorumluluklar, kültürel ve etik yaklaşımlar için yol haritası çizmiştir. Aynı zamanda etik için şefkat, sempati ve empati'den oluşan yeni bir zemin inşa etmiştir. Jahr etik düşünce tarihinde, onurun hayvana verilip bitkiye verilmemesine karşı çıkıp XXI. yüzyıl etik tartışmalarının önemli bir sac ayağını oluşturmuştur. Modern bitki etiği, bitkinin moral durumunu ve bitkiye karşı olan davranışların sonuçlarını ele almaksızın insan ve bitki arasındaki ahlaki ilişkiyi hedeflemiştir. Jahr benzer yaklaşımı hayvanlar için de temellendirerek hayvanın korunmasının sadece insanın kullanımı ile sınırlı olduğunu, hayvanı koruma temelini yanlış sebeplere dayandığını ifade etmiştir. *Tierschutz und Ethik in ihren Beziehungen zueinander* (Hayvan Refahı ve Etik İlişkisi 1928) adlı makalesinde hayvanı ve bitkiyi izole canlılar olarak ele almadığını, bakış açısının toplumun onlarla ilişki biçimini değerlendirmek olduğunu açıkça ifade etmiştir.¹¹

Potter 1911'de Güney Dakota'da geniş ailesinin yaşadığı bir çiftlikte dünyaya gelmiştir. Üniversite'den Kimya ve Biyoloji bölümlerinden 1933 yılında mezun olmuş, 1938'de Tıbbi Fizyoloji ve Biyokimya alanında doktorasını tamamlamıştır. Kariyerine kanser araştırmaları ile devam etmiş, 1960'larda çevre ve biyetik aktivisti olarak gündeme gelmiştir. Potter 1960'lar sonrasında modern tıpta kırılmaların yaşandığı, yaşanan teknolojik gelişmelerin gezegen için tehlikeli boyutlara ulaştığı düşünülen bir dönemde biyetik kavramını dile getirmiştir.¹²

Biyetik alanındaki iki önemli eseri *Bioethics: Bridge to the Future* (Biyetik: Geleceğe Köprü) ve *Global Bioethics: Building on the Leopold Legacy* (Küresel Biyetik: Leopold'un Mirası Üzerindeki Bina) kitaplarıdır. İlk kitabı *Bioethics*'i, Toprak Etiği'nin fikir babası ve Potter'a da ilham kaynağı olan Aldo Leopold'a (1887-1948) ithaf etmiştir. Kitabında etiğin ilk olarak bireyler arasında, ikinci aşamada birey toplum arasında, üçüncü aşamada birey çevre arasındaki ilişkiye değindiğini, üçüncü basamaktaki ilişkinin henüz dikkate alınmadığına dikkat çeker. Potter insanın, “bilginin nasıl kullanılması gerektiği bilgisi”ni sağlayacak bir kavrayışa ihtiyacı olduğunu, insan yaşamının kalitesinin artırılması ve sürdürülebilmesi için bu bilgelige

ihtiyaç duyduğunu ifade eder ve akılla üretilen bu bilimi “Hayatta Kalma Bilimi” (Science of Survival) olarak tanımlar. Ancak bu bilimin, yaşam bilimleri, insani ve toplumsal bilimleri de dahil ederek ahlaki değerler üzerine kurulması gerektiğini söyler. Bu iki önemli kavramı biraraya getirirken ve onlara dikkat çekmek için “biyoetik” terimini sunar. Biyoetiği kitabında, bir bilgelik olarak kavramsal bağlamda ele alır ve insanlığın geleceği ile ilişkilendirir.¹³ Takip eden çalışmalarında ise bilimin insani olmaktan çıktığını ve çağdaş gelişmelerin ürettiği bilginin nasıl kullanılacağını gösteren bilgelige sahip olmadığını ifade etmektedir.^{14,15}

Potter, ikinci kitabı *Global Bioethics*'de (Küresel Biyoetik) biyoetik kavramını teknik olarak ele alır, onun geliştirilebilmesi için bilginin adaptasyonuna ihtiyaç olduğunu ifade eder.¹⁶ Biyoetiğin merkezde olduğu konular tıp, biyoloji, yaşam bilimleri ve çevre odaklıdır. Bu bağlamda amaç olarak öne çıkan düşünce, insanlık ve doğa arasında uzlaşma sağlayıp, insanın yaşamda kalması ve bunun sürekliliğinin sağlanmasıdır.⁷ Kitabında Leopold'ün fikirlerinden yola çıkarak ekolojik biyoetiği ve biyoetiğin en çok tartışıldığı tıbbi biyoetiği sistematik bir şekilde formüle eder. Tanımlarla beraber bu başlıkların sorunlarına da yer verir. İnsan yaşamı için, ikisinin arasında köprü kurarak, “küresel biyoetik” başlığı altında birleştirir.¹⁶ Potter dönemi itibari ile düşünüldüğünde, ABD'de gelişmekte olan biyoetik düşüncesinin küresel ölçekli yayılımında önemli katkı sağlamıştır.

Türkiye’de Biyoetik

Kavramın dünyada ortaya çıkışının ve gelişiminin yanında Türkiye’deki süreci değerlendirmek bu yazının temel sorunsalını oluşturmaktadır. *Biyoetik Ansiklopedisi*'nin “Türkiye ve Biyoetik” başlığında, alanın gelişiminde; tıptaki profesyonelizmin belirginleşmesinin, hasta ve insan hakları konusunda artan farkındalığın, kadın bedenine ilişkin politik tartışmaların ve bazı üniversitelerdeki felsefe bölümlerinde uygulamalı etiğe ilişkin çalışmaların artışının etkili olduğu düşünülmektedir.¹⁷ Türkiye’de özellikle 60 ve 70’lerden itibaren biyoetiğe ilişkin tartışmaların organ aktarımları temelinde başladığını bunda sosyal ve kültürel değişkenlerin önemli olduğu bilinmektedir. Daha sonra kürtaj ve kadın bedenine ilişkin tartışmaların önemli yer tuttuğunu, bilimsel çalışmalara ilişkin etik sorunların da gündeme girdiğini ifade etmek mümkündür.¹⁸ Özellikle 80’lerin sonu ve 90’ların başlarından itibaren biyoetik terminolojisinin ulusal alanyazında görünürlüğünün arttığını söyleyebiliriz. Bu süreç aynı zamanda tıbbi deontolojinin tıp etiğine dönüştüğü bir zaman dilimine denk gelmektedir.¹⁹ Bu bağlamda tıp etiği alanına ilgide bir artışın yaşanmakta olduğu bir dönemdir.^{20,21}

Türkiye’de bu gelişmelerin biyoetik açısından en önemli göstergesi ve sonucu 1994 yılında Türkiye Biyoetik Derneği'nin kurulması olmuştur. Derneğin kurucuları arasında yer almanın ötesinde bu alanda bir dernek kurulması düşüncesinin sahibi, bir hekim ve felsefeci olan Yaman Örs'ün alanda önemli katkıları olduğu bilinmektedir.¹⁷ Biyoetik teriminin yerleşmesinde ve dernekleşme sürecinde daha çok tıp ve sağlık bilimleri alanından katkılar ön plana çıkmıştır.²² Biyoetik ve biyoetik eğitiminin geliştirilmesi Derneğin temel amaç alanı olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda “biyoetik” teriminin “tıp, diş hekimliği, hemşirelik, eczacılık, veteriner hekimliği gibi sağlık uğraşlarında, biyoloji gibi temel bilimlerde ve eğitim-iletişim-hukuk gibi belli başlı uğraşsal etkinliklerde ortaya çıkan etik sorunların incelendiği ve çözüm yollarının önerildiği bir alan” olarak geniş sınırlara sahip bir etkinlik olarak tanımlandığı dikkat çekmektedir.²³

Türkiye’de Biyoetiğin Görünümleri ve Yaman Örs

Biyoetik güncel kullanımdaki sözlüklerde, özellikle tıp ve biyoloji gibi alanlardaki ahlaki sorunları, bu alanlarda yapılan araştırma ve yeni gelişmelerle birlikte karşılaşılan etik sorunları ele alan bir disiplin olarak yer almaktadır.²⁴⁻²⁶ Bununla birlikte biyoetik alanyazında genel olarak içerisinde tıp etiği, hayvan etiği ve çevre etiği gibi alt alanları içeren bir uygulamalı etik alanı olarak görülmektedir. Bu alt grupların ilgilendikleri özgün alanların ise zaman zaman kesişebildiği ifade edilirken, disiplinlerarası yaklaşımın önemine

değ inilmektedir. Biyoetik alanında etik sorunların ele alınması ve etkili bir şekilde değerlendirilmesi için özellikle tıp, biyoloji/genetik ve biyokimya gibi yaşam bilimleri alanlarının temel bilgilerine sahip olunmasının önemli bir koşul olduğu belirtilmektedir.²⁷

Biyoe tiğ e ilişkin kavramların anlaşılması açısından Türkiye’de önemli bir yer edinmiş olan *Biyoe tik Terimleri Sözlüğü*’nde biyoe tiğ in, etik ile canlıları ilgilendiren bilimlerin kesişim kümesini temsil ettiği ifade edilmektedir. Bu bağlamda yine tıp etiğ i ve sağlık bilimlerinin belirgin etkisinden bahsediliyor olsa da biyoe tiğ in gelişmekte olan bir alan olduğ una vurgu yapılmaktadır. Terimin geniş bir çerçeve içinde değerlendirilebileceğ ine vurgu yapılırken, tıp ve klinik etiğ in yanı sıra çevre ve biyoloji gibi alanlardaki uygulamaların da biyoe tik içerisinde tartışılmasına dikkat çekilmektedir. Toplumsal ve kültürel bağ lamın da biyoe tik açısından önemli alanlar olduğ u belirtilerek, biyoe tiğ in, kuramsal çalışmaları yanı sıra ilke koyucu özelliklere sahip olduğ u da ifade edilmektedir.²⁸

Biyoe tik teriminin Türk Dil Kurumu’nun *Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü*’ndeki karşılığı ise; “Sağlık alanına yönelik etkinlikler ve canlı organizma üzerinde yapılan çalışmalarda ortaya çıkan değer sorunlarının konu edildiğ i, tartışıldığı, araştırıldığı disiplinler arası alan” şeklindedir.²⁹ Ancak aynı terim, Türk Dil Kurumu’nun güncel elektronik sözlüğünde yer almamaktadır.

Biyoe tik alanını Türkiye’de akademik çevrelere tanıtan ve kavramının gelişme sürecinde önemli katkıları olan Yaman Örs (1936-2016), kavramın kapsamlı olarak ve felsefi boyutlarıyla sağlık bilimleri alanına yerleşmesini sağlayan bir hekim, patolog, felsefeci ve tıp etikçisidir. Örs bu konudaki ilk yazısını 1991 yılında İngilizce olarak kaleme almış ve makale *Biopolitics: The International University For The Bio-Environment*’te (Biyopolitika: Uluslararası Biyo-Çevre Üniversitesi) yayımlanmıştır.³⁰ Örs’ün biyoe tik kavramını derinlemesine ele alarak kaleme aldığı on Türkçe ve on İngilizce olmak üzere toplam yirmi makalesi bulunmaktadır.³¹ Bunun yanı sıra 90’lı yıllarda pek çok bilimsel kongre ve toplantıda biyoe tik temelinde konuşmalar yapmış ve konuya ilişkin lisansüstü tez çalışmalarına danışman olarak katkı vermiştir.

Örs’ün biyoe tiğ e ilişkin kavramsallaştırmasına bakılacak olursa, tıp ve sağlık bilimleri temelinde daha geniş anlam dünyasını yansıtabilecek şekilde farklı tanımlamalar kullandığını görmek mümkündür. Yaman Örs biyoe tik alanını, “sürekli gelişen bir küme” olarak değerlendirmiştir. Biyoe tik kavramını tanıttığı 1995 tarihli bir toplantıda, Avrupa Konseyinin Biyoe tik Çalışmalarından söz eder. Bu çalışmalar bağ lamında tıp ve biyoloji alanında ortaya çıkan ahlaki değer sorunlarına yönelik çalışmaların amaçlandığı ifade edilmiştir. Tıp alanında çalışan bilim insanlarının, etikçilerin, hukukçu ve ilgili başka alanlardan uzmanların katkı verdikleri disiplinlerarası bir işleyiş dikkat çekmektedir. Hızlı gelişen teknoloji ve gelişmelere paralel ortaya çıkabilecek siyasal ve yasal sorun ve boşlukların çözüme kavuşturulması önemli bir amaç olmuştur. Çünkü yaşanan ve henüz çözüm bulunmamış alanlarda hukukçular ve hekimlerin ayrı bir sorumluluk üstlenmesi gerekecektir. Örs, 1989 yılında çalışmaların yürütüldüğü toplantılarda Türkiye’yi temsil etmeye başlamıştır.^{32,33}

Yaman Örs’ün farklı kategorilere göre terime getirdiği açıklamaların genel hatları ise şöyledir: Ona göre en dar anlamıyla biyoe tik; son yıllarda tıpta ortaya çıkan değer sorunlarının tartışıldığı ve araştırıldığı, ancak tıbbi aş an bir biçimde disiplinlerarası bir niteliğe evrilmiştir. Bu anlamıyla da “biyomedikal etik” teriminin kullanılabilirliği ve bu ifadenin tıp etiğ inin karşılığı olabilecek bir anlama denk düşen bir anlatıma sahip olduğ una işaret etmiştir. Biyoe tik kavramının bir başka kullanımı ise uğ raş etikleri anlamına gelmektedir. Terim daha geniş bir anlamıyla tıp ve bilim alanlarının ötesinde insan da içinde olmak üzere, tüm yaşam ve canlılarla farklı ilişkilerimiz içinde ortaya çıkan sorumluluklarımızın ele alınabileceğ i bir zemin olarak değerlendirilmektedir. Örs bu yönüyle çevre etiğ i ya da çevrebilimsel etiğ i de içerdiğ ini ifade etmiştir.³⁴

Sonuç olarak oldukça kapsamlı bir anlam dünyasına gönderme yaparak biyoe tiğ in geniş bir anlam yüküne işaret ederek; etik ve toplumsal yönden canlılık bilimleri ön planda olmak üzere, tıp ve sağlık alanları ile

öteki akademik uğraşlar (tarih, hukuk, eğitim vs.) sırasında ortaya çıkan etik sorunları konu edinen bir biyoetik tanımına dikkat çekmiştir. Bu yönüyle biyoetik adeta uğraş etikleri anlamına gelmekte tüm akademik disiplinler düşünüldüğünde, bu uğraşların zorunlu olarak insanı, hayvanı ve canlılığı içeriyor olması bu konunun özünü oluşturmaktadır. Yaman Örs, son aşamada geniş anlam boyutu açısından ise yaşam anlamına gelen “bios” ve “etik” sözcüklerini birleştiren bir “biyoetik” kavramsallaştırmasının yapılabileceğini iddia etmektedir.³⁴

Türkiye’de felsefe geleneğinin özellikle de etiğin önde gelen isimlerinden olan İoanna Kuçuradi (doğum 1936) biyoetik alanını meslek etiklerinin gelişimi kapsamı içinde değerlendirirken yer yer eş anlamlı olarak biyomedikal etik terimini de kullanmaktadır. Kuçuradi, biyoetik alanının güncel anlamdaki pratiğinde tıp ve ilgili alanlardaki sorunları tartışan yapısına değinmektedir. Çevre ve iş etiğini ise farklı bir kulvar içinde değerlendirmiştir.³ Bu noktada Kuçuradi’nin genel olarak bu tartışma faaliyetlerinin içeriğine ve soruların ele alınma biçimlerine ilişkin çeşitli eleştiriler getirdiğini belirtmek gerekir. Ancak, çalışmada konumuz biyoetik teriminin görünümü ile sınırlı tutulduğundan bu tartışmaya değinilmemiştir.

Ülkemize ait farklı metinler içinde biyoetik, biyotıp etiği (olasılıkla biyomedikal etik ile ilişkili) gibi kullanımları görmek mümkündür. Genellikle bu metinler içinde biyoetiğin kavramsal düzeyde bir şemsiye terim ya da tüm canlı yaşamına doğru genişleyen bir kavramsal kategori olarak tanımlandığı görülmüştür. Ancak pratikte genel olarak tıp etiğinin ön plana çıktığı, ayrıca son dönemde araştırma olgusuna ilişkin etik sorun alanlarına da gönderme yapacak biçimde biyotıp etiği söyleminin de kullanıldığını ifade edebiliriz. Ancak genellikle tıp etiği ve biyotıp etiği ifadelerinin eş anlamlı olarak kullanıldıklarına da değinilmiştir.³⁵ Benzer farklı kullanımlara *Felsefe Ansiklopedileri ve Sözlükleri* içinde de rastlanmaktadır.

Örneğin Türkiye’de felsefe alanının üretken isimlerinden biri olan Ahmet Cevizci’nin (1959-2014) editörlüğünü yaptığı *Felsefe Ansiklopedisi* içinde biyoetik terimi Yaman Örs tarafından kaleme alınmıştır. Dolayısıyla bu eserde biyoetik terimi daha önce bahsedilen Yaman Örs’ün değerlendirmeleri ile uyumlu olarak farklı anlamlar işaret edecek şekilde yer almıştır. En dar anlamıyla tıp etiği ile özdeş olan anlamdan oldukça geniş bir kapsam içinde insan ve öteki şeyler arasındaki ilişkiyi ele alan bir anlam dünyasına ulaşıldığını görmek mümkündür.³⁴ Ancak yine Cevizci tarafından kaleme alınmış olan *Felsefe Sözlüğü* adlı eserde ise biyoetik terimini yine tıp etiği ile yakın ilişkisi içinde görürüz ki; bu eserde “biyoetik” terimi için “tıp etiği” terimine atıf yapılmaktadır.³⁶

Cevizci tarafından *Büyük Felsefe Sözlüğü* içinde ise biyoetik kavramı iki farklı anlam dünyası içinde sunulmaktadır. Genel anlamıyla tıp alanında ortaya çıkan değersel sorunlara odaklanan bir uygulamalı etik alanı olarak tanımlandıktan sonra ikinci olarak tıp ve biyoloji alanındaki araştırmalar ve bu alanlardaki teknolojik ilerlemelerle birlikte insanlığın geleceğine yönelmiş sorunları ele alan etik alanı olarak değerlendirildiği görülmektedir. Aynı eserde farklı anlamlara ilişkin ifadelere de yer verilmiş ve yine *Felsefe Ansiklopedisi*’nde Yaman Örs tarafından yazılan maddeye referans verilmiştir.³⁷

Biyoetik ve Çevre Etiği

Biyoetik kavramının uluslararası görünümünde bir alt alan olarak görülen aynı zamanda biyoetiğin genişleme kapsamında ilişkili bir alan olarak çevre etiğinin ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda son olarak çevre etiğinin Türkiye’deki durumu ele alınmıştır. Dünyada XIX. ve XX. yüzyıl ile birlikte meydana gelen pek çok gelişme etiğin farklı görünümünde gündeme gelmesine olanak sağlamıştır. Kuşkusuz bunlar arasında en dikkat çeken yaklaşımların başında çevre etiği gelmektedir. Özellikle insanın sorumluluğunun sadece kendi ilişkileri ile sınırlı kalmayıp çevreye doğru genişlediği bu bağlamda da çevre etiğinin ortaya çıktığını ve süreç içerisinde görünürlüğünün arttığı yönündedir.³⁸ Çevre ile ilgili tartışmalar doğrudan ya da dolaylı olarak birçok etik sorunu içerisinde barındırır. Bu tartışmaların bir bölümü geleceğe ilişkin insanlığın

durumunun ne olacağı yönündeki bir kaygıyı ifade ederken, bazı durumlarda doğanın dengesinin ya da türlerin devamlılığının sürmesinin karşılıklı etkileşimle mümkün olduğu vurgulanır. Benzer biçimde tüketim ve sürdürülebilirlik gibi konu başlıkları da ön plana çıkarken, aynı zamanda iklim ve gıda gibi pek çok konunun insan sağlığı ile etkileşim içinde olduğu ve konunun bütünselliği dikkat çeker. Örneğin bazı yazarlar çevreye zarar vermeyi sürdürülebilirlik açısından ele alırken bu konudaki temel sorunu, “binilen dalı kesmek” olarak nitelendirdiklerini görürüz.³⁹

Ülkemizde çevre tartışmalarının temelinde geniş bir alanı işaret ettiğini söyleyebiliriz. Özellikle 1980’lerden itibaren konuya ilişkin artan bir akademik ilginin varlığı da dikkat çekmektedir. Bu bağlamda aynı yıllarda kaleme alınan *İnsan ve Çevre* başlıklı eserde Yaman Örs’ün, bir “Çevre Felsefesi”nin gelişmekte olduğunu bu bağlamdaki tartışmaların da insan ve çevre ilişkisi sırasında ortaya çıkan sorunlardan kaynaklandığına işaret ettiği görülmektedir. Vurgulanan en önemli nokta ise temel çerçevenin insan ve çevre ilişkisi olduğu ve aynı zamanda bu durumun farklı alanlardan bilim insanlarıyla tartışmaya açılmasının gerekli olduğu yönündedir.⁴⁰

Çevre ve ilgili sorunlara akademik düzeyde dikkat çeken önemli bir isim de Ruşen Keleş (doğum 1932) olmuştur. Geniş bir perspektiften çevre sorunlarına bakılması gerektiği üzerinde duran Keleş için toplumun tüm kesimlerinde çevre duyarlılığını artırmak, farkındalık kazandırmak önemli bir öncelik olmuştur. Keleş, çevre etiği açısından sorumluluk ve etik duyarlılık geliştirmenin önemine değinmiş, çeşitli disiplinlerden katılımcıların katkılarının önemine dikkat çekmiştir.⁴¹ Büyük şehirler, kalkınma ve kentleşme gibi konuların beraberinde getirebileceği sorunların etik sorumluluk ve sağlık ekseninde ele alınarak tartışma konusu olduğunu görmek mümkündür. Biyoetik bağlamında kentleşmenin ve beraberinde getirdiği sorunların etiği, insanlığı ve aynı zamanda geleceği ilgilendiren önemli bir alan olarak ifade edilmiştir.⁴² Çevre etiği zeminindeki tartışmaların ana ekseninin siyasal, yönetsel, hukuksal ve ekonomik alanlar olduğuna dikkat çekilerek alanın halen yeterince gelişmediği düşünülmektedir.⁴³

Bu bağlamda yaptığımız kısa bir gözden geçirmede, “çevre etiği” anahtar terimi ile 25.02.2021 tarihinde Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi portalında gerçekleştirilen aramada 1998 ile 2020 yılları arasında terimi içeren 42 adet tez çalışmasının yapıldığı görülmüştür. Tezlerin gerçekleştirildiği alanların başında Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi ve Felsefe alanları gelmektedir.⁴⁴ Çevre gibi bios’a ilişkin en önemli alanlardan birisinin biyoetiği ilgilendirmemesi düşünülemez, son dönemde biyoetik alanından da konuya ilgi artmıştır. Yakın zamanda tıp etiği/sağlık bilimleri alanından konuya ilişkin tamamlanmış tez çalışmaları da dikkat çekmeye başlamıştır.⁴⁵

Sonuç olarak

Biyoetik terimi ve disiplinlerarası bir alan olarak akademik etkinliği görece Türkiye’ye geç girmiş olsa da başta sağlık bilimleri olmak üzere diğer temel bilimler ve sosyal bilimlerle ilişki kurulan ve bütünsel bir bakış açısıyla etik farkındalığın oluşturulması çabası içinde bulunduğu görülmektedir. Biyoetik dar ve geniş anlam yükünde tıp başta olmak üzere sağlık bilimleri, biyoloji, genetik, çevre etiği ve kısmen ekoloji ile ilişkili ahlaki değer sorunları çerçevesinde şemsiye bir kavram olarak kullanılmaya başlamıştır. Kuşkusuz bu süreçte Yaman Örs’ün katkılarının ve Türkiye Biyoetik Derneği’nin terimi sahiplenişinin etkili rol oynadığı söylenebilir.

Bilgi

Bu çalışma 2017-2018 akademik yılında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı’nda yürütülen Etik Metodolojisi doktora dersi kapsamında yapılan tartışmalar sonucunda oluşturulmuş ve Türkiye Biyoetik Derneği’nin 9-12 Mayıs 2018 tarihinde Mersin’de düzenlediği IX. Ulusal Kongresinde poster olarak sunulmuştur. Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Araştırmacı Katkı Oranı Beyanı

Abdullah Yıldız: Fikir/kavram, tasarım, veri toplama ve işleme, analiz ve yorum, kaynak taraması, makalenin yazımı.

Rukiye Kaya: Fikir/kavram, tasarım, veri toplama ve işleme, analiz ve yorum, kaynak taraması, makalenin yazımı.

Serap Şahinoğlu: Fikir/kavram, tasarım, denetleme/danışmanlık, veri toplama ve işleme, analiz ve yorum kaynak taraması, makalenin yazımı, eleştirel inceleme.

Kaynaklar

1. Karahani K. İkonomi ve Felsefenin Kökenleri. 1. Baskı. İstanbul: Metis; 2018. s:53-4.
2. İyi S. Etik nedir? İçinde: Kuçuradi İ, Taşdelen D, editörler. Etik. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları; 2011. s:1-21.
3. Kuçuradi İ. Ahlak, Etik ve Etikler. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu; 2019. s:7-8, 14-6.
4. Callahan D. Bioethics. In: Post SG, editor. Encyclopedia of Bioethics. Volume 1. 3rd ed. Nev York: Thomson Gale; 2004. pp:278-87.
5. Whitehouse PJ. The rebirth of bioethics: Extending the original formulations of Van Rensselaer Potter. Am J Bioeth 2003;3(4):w26-31.
6. Muzur A, Rincic I. Two kinds of globality: A comparison of Fritz Jahr and Van Rensselaer Potter's bioethics. Glob Bioeth 2015;26(1):23-7.
7. Potter VR. Bioethics, the science of survival. Perspect Biol Med 1970;14(1):127-53.
8. Sass H-M. Fritz Jahr's 1927 concept of bioethics. Kennedy Inst Ethics J 2007;17(4):279-95.
9. Jahr F. Bio-ethics: reviewing the ethical relations of humans towards animals and plants. JAHR 2010;1(2):227-31.
10. Muzur A, Rincic I. Fritz Jahr (1895-1953): A life story of the "inventor" of bioethics and a tentative reconstruction of the chronology of the discovery of his work. JAHR 2011;2(2):385-94.
11. Steger F. Fritz Jahr's (1895-1953) European concept of bioethics and its application potential. JAHR 2015;6(2(12)):215-22.
12. Pitot HC, Drinkwater NR, Kasper CB. Memorial Resolution of the Faculty of the University of Wisconsin-Madison on the Death of Professor Emeritus Van Rensselaer Potter II. 2002. [cited 2021 Feb 14] Available from: https://mcardle.oncology.wisc.edu/memorial/potter_v_res.html
13. Potter VR. Bioethics: Bridge to the future. 1st ed. New Jersey: Prentice-Hall Inc.; 1971. pp:1-29.
14. Potter VR. Intracellular responses to environmental change: The quest for optimum environment. Environ Res 1970;3(2):176-86.
15. Muzur A, Rinčić I, Sodeke S. The real Wisconsin idea: The seven pillars of Van Rensselaer Potter's bioethics. J Agric Environ Ethics 2016;29(4):587-96.
16. Potter VR. Global bioethics: Building on the Leopold legacy. 1st ed. Michigan: Michigan State University Press; 1988.
17. Tekin Ş. Bioethics in Near and Middle East, Turkey [Addendum]. In: Post SG, editor. Bioethics. 4th ed. Macmillan Reference USA; 2014. pp:2170-1.
18. Arda B, Şahinoğlu S. Bioethics in Turkey. Eubios J Asian Int Bioeth 1995;5(3):64-5.
19. Şahinoğlu-Pelin S. Ülkemizde tıp etkinliğinde Deontoloji'den Etik'e. Türkiye Klin J Med Ethics-Law Hist 1998;6(1):1-7.
20. Arda B, Kavas MV. Turkey. In: ten Have HAM, Gordijn B, editors. Handbook of global bioethics. New York: Springer Reference; 2014. pp:1573-96.
21. Oğuz Y, Arda B. Medical ethics interest grows in Turkey. Bull Med Ethics 1991;73:13-7.
22. Türkiye Biyoetik Derneği. Tarihçe [Internet]. [erişim tarihi 27/04/2018]. Erişim adresi: <http://www.biyoeetik.org.tr/kurumsal/tarihce/>
23. Türkiye Biyoetik Derneği. Tüzük [Internet]. [erişim tarihi 27/04/2018]. Erişim adresi: <http://www.biyoeetik.org.tr/kurumsal/tuzuk/>
24. Bioethics [Internet]. [cited 2019 Jul 10]. Available from: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/bioethics>
25. Bioethics [Internet]. [cited 2019 Jul 10]. Available from: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/bioethics>
26. Bioethics [Internet]. [cited 2019 Jul 10]. Available from: <https://www.lexico.com/en/definition/bioethics>
27. Gordon J-S. Bioethics. In: Internet Encyclopedia of Philosophy (IEP): A Peer-Reviewed Academic Resource [Internet]. Available from: <https://www.iep.utm.edu/bioethic/>
28. Oğuz NY, Tepe H, Örnek Büken N, Kırımsoy Kucur D. Biyoetik Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu; 2005. s:35-36.
29. Türk Dil Kurumu. Biyoetik [Internet]. [erişim tarihi 27/04/2018]. Erişim adresi: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5ae2d6f2168db2.46638380
30. Örs Y. Science, ethics, and the biosphere. In: Arvanitis AV, editor. Fourth BIO International Conference: BIOPOLITICS – The Bio-Environment – volume III. 1991. pp:84-91.

31. Etik'in Anlamı ve Anlamsızlığı: Bir Bilimsel Felsefeci Olarak Yaman Örs'ün Yaklaşımıyla. Alpınar Z, editor. Ankara: Efil Yayınevi; 2011.
32. Örs Y. Gelişmekte olan bir kavram: Biyoetik. İçinde: Barış ve Çevre Kültürü. NÜSHED; 1995. s:130-60.
33. Örs Y. Gelişmekte olan bir kavram: Biyoetik. İçinde: Alpınar Z, editor. Etik'in anlamı ve anlamsızlığı: bir bilimsel felsefeci olarak Yaman Örs'ün yaklaşımıyla. Ankara: Efil Yayınevi; 2011. s:165-82.
34. Örs Y. Biyoetik. İçinde: Cevizci A, editor. Felsefe Ansiklopedisi Cilt 2. İstanbul: Etik Yayınları; 2004. s:671-5.
35. Metin S. Biyo-tıp etiği ve hukuk. 2. Baskı. İstanbul: BETİM; 2019. s:15-16.
36. Cevizci A. Felsefe Sözlüğü. 5. Baskı. İstanbul: Say Yayınları; 2015. s:81, 422-3.
37. Cevizci A. Büyük Felsefe Sözlüğü. İstanbul: Say Yayınları; 2017. s:336.
38. Birden B. Çevre etiğinde bireyin ahlaki sorumluluğuna kısa bir bakış. Türkiye Biyoetik Derg 2016;3(1):4-14.
39. Hun E. Yaşat ki yaşayasın. 2. Baskı. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık; 2012. s:17-9.
40. Türkiye Çevre Sorunları Vakfı. İnsan ve Çevre. Ankara: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı; 1982. s:9-10.
41. Keleş R. İnsan çevre toplumu. İçinde: Keleş R, editor. İnsan çevre toplumu. Ankara: İmge Kitabevi; 1992. s:9-15.
42. Arapgirlioğlu K. Megacities, environmental problems, citizen health and social responsibility. In: Universal Declaration on Bioethics and Human Rights: Social Responsibility and Health. İstanbul: UNESCO; 2011. pp. 83-95.
43. Ertan B. 2000'li yıllarda çevre etiği yaklaşımları ve Türkiye. Yönetim Bilim Derg 2004;2(1):93-108.
44. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi. No Title [Internet]. [erişim tarihi 21/02/2021] Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
45. Birden B. Yeşil yol projesi'ne yönelik çevre hareketine aktif olarak katılan ve katılmayan yerel halkın çevresel değerlerinin karşılaştırılması: Rize örneği [Yayınlanmamış Tezi]. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Ankara, 2019.